

**ЧОВЕКЪТ И ПРИРОДАТА В ЕВРОПЕЙСКАТА РОБИНЗОНИАДА
(ЕКОЛОГИЧНИ АСПЕКТИ)**

Маргарита Т. Терзиева

Университет “Проф. д-р Асен Златаров” – 8000, Бургас, България, mater@abv.bg

**MAN AND NATURE IN THE EUROPEAN ROBINSONIAD
(ECOLOGICAL ASPECTS)**

Margarita T. Terzieva

Prof. Dr Assen Zlatarov University – 8000, Burgas, Bulgaria, mater@abv.bg

ABSTRACT

The paper studies the crossing points between man and nature in some of the most significant works in the European Robinsoniad in the last three centuries. The views of writers of different nationalities who were inspired by this subject are analysed.

Key words: Robinsoniad, nature, man

Почти триста години ни делят от появата на книгата на Даниел Дефо за изпитанията, на които е подложен корабкрушенецът Робинзон Крузо; за борбата му за оцеляване и опазване на човешкото у човека; за приобщаването му към света след едно продължително отшелничество. Огромният успех на книгата и екзотичният сюжет раждат стотици последователи във всички европейски страни. Един немски библиограф например твърди, че за около 40 години след появата на оригинала само в Германия има над 40 творби с подобна тематика и проблематика.

Целта на настоящата разработка е да потърси литературния паралел между човека и природата в ключови произведения на европейската робинзониада, да разкрие актуалността и жизнеспособността на техните идейно-естетически послания.

Книгата “Животът и странните невероятни приключения на Робинзон Крузо, моряк от Йорк”, на Даниел Дефо е основана на реални жизнени събития. Прототип на неговия герой е морякът А. Селкърк, обитавал принудително няколко години остров Мас а Тиера. Сам авантюрист по природа, създателят на Робинзон Крузо има зад гърба си яростни политически памфлети, лежи в затвора – дори е прикован на позорния стълб, и общува с различни социални кръгове. Като автор на злободневни четива той добре съзнава нуждата от истории за приключения в неизследвани земи, затова се опитва с произведението си да удовлетвори тази потребност. Източниците, които му помагат да направи достоверно описание на необитаемия остров, са книгите на Уолтър Рали и Уйлям Дампиър, но по-интересното е, че географските координати, подсказани от него, съвпадат с тези на остров Тобаго.

В романа Даниел Дефо остава верен на идеите и философските разбирания, прокламирани от водещите дейци на Просвещението. Изобразявайки живота на Робинзон Крузо, той рисува символична картина на общественото развитие, която напълно се покрива с тяхната представа за историята на човечеството – героят му първо е ловец, после става пастир, научава се да обработва земята и дори по благоприятно стечение на обстоятелствата се превръща в робовладелец. Въпреки че свежда до твърде примитивна сюжетна схема тези възгледи, Дефо умело избягва сухия дидактизъм чрез увлекателно изложение за упражняването на различни дейности, за овладяването на редица умения и сръчности, чрез които героят престава да бъде играчка в ръцете на съдбата и преодолява убийствената самота.

Огромният успех на книгата и бързото изчерпване на преизданията ѝ пробуждат търговския нюх на автора и той се залавя с пълни шепа да черпи от доходоносната тематика. Втората част на книгата – “По-нататъшните приключения на Робинзон Крузо”, се появява през същата 1719 година, а година по-късно излиза и третата ѝ част – “Сериозни размишления, направени от Робинзон Крузо по време на неговия живот и невероятните му приключения: включващи видението му за ангелския свят”. Те обаче нямат успеха на първия роман. По думите на критика Томас Райт, “докато милиони са чели първата част, хиляди – втората част, то само отделни личности са чували за третата част”.

Даниел Дефо не доживява да види романа си, преобразен в ролята на юношеско четиво. Първото съкратено издание на “Робинзон Крузо” е публикувано през 1722 година, а след четири десетилетия книгата придобива нова репутация благодарение на Жан-Жак Русо. Емил от едноименната книга на големия швейцарски философ по настояване на възпитателя си на 15-годишна възраст чете именно за приключенията на знаменития корабкрушенец, а не класиците от древността или трудовете на учени в областта на естествознанието. Така част от посланията на романа са приглушени, а промяната на адресата води и до промяна в подхода към него.

Днес в приключенията на Робинзон Крузо педагозите виждат основите на теорията на възпитанието, която почива на житейския опит; икономистите намират доказателство за своите теории за възникване на производството; децата са увлечени от занимателната фабула и мечтаят да станат откриватели на нови светове.

Пред изследователите в областта на литературната критика стои многопланов роман, който предлага на читателя три алтернативни версии на главната сюжетна линия:

- героят е жертва на корабкрушение; съдбата го подлага на изпитание, захвърляйки го на необитаем остров (мелодраматична);
- Робинзон е затворник на острова в буквалния смисъл на това понятие (социална);
- човекът е доброволен изгнаник, той предпочита самотата пред общуването със себеподобните (философска).

Към първата сюжетна линия се придържат представителите на Просвещението. Романът „Новият Робинзон” („Младият Робинзон”) на Й.Х.Кампе, издаден през 1779 г., има за цел да разкрие на човека неговия собствен творчески потенциал. Под формата на диалог творбата му поднася наставления за живота, възпитанието, труда, човешките добродетели. Книгата има тенденциозно-дидактичен замисъл и съветва подходът към природата да бъде прагматичен – да се търси ползата от нея в материален и духовен аспект.

Книгата на баща и син Вис – Йохан Давид Вис и Йохан Рудолф Вис - „Швейцарското семейство Робинзон”(1812) ратува за осъществяване на възпитателния идеал на 18 век в специфични образователни условия. Това е повествование за оцеляването на едно семейство, попаднало на необитаем остров далеч от цивилизацията, което успява да се справи с трудностите благодарение на съвместните усилия и задружния труд. Разказът се води от името на бащата, който споделя как цели десет години съпругата му и четирите им деца опитомяват животни, ловуват, сеят зърнени култури, произвеждат сами хляба и облеклото си. Когато все пак установят контакт с цивилизацията, изборът им да продължат живота си е различен: родителите предпочитат лоното на острова, а децата поемат обратно към родината с желанието да опознаят сънародниците си и хората въобще. Този подход се стреми да игнорира опита за възприемането на сюжета като авантюрен; екзотичната природа е само фон за преживяванията на героите – тя подлежи на завладяване и използване според човешките потребности.

Вторият подход към романа е най-експлоатиран, но и най-подценяван от художествена гледна точка. Известен е случаят с дилогията за Маугли на английския писател Ръдиърд Киплинг, който изобразява дете, израсло сред дивата природа; то познава по-добре нейния език, отколкото този на себеподобните си. Отгледан със сурова обич от вълчето семейство,

героят скоро започва да превъзхожда своите учители, защото е надарен с разум, защото инстинктът му за самосъхранение не диктува непременно инстинкт за убийство. Когато наистина трябва да убие, Маугли го прави в името на загиналите си родители – водят го човешките чувства, а не първобитните инстинкти. С премахването на Шир-хан човешкото дете премахва несправедливостта и възвръща хармоничното съжителство в джунглата. Израснал сред природата, Маугли винаги ще остане разкъсан от дилемата на кой свят принадлежи – на обществото или на непроходимите гори.

Героят на Джоузеф Конрад от „Сърцето на мрака” има друга съдба – той се бои от страшните сили на природата, не намира сили у себе си да им се противопостави, затова непрекъснато е в позицията на губещ, на заложник на средата, която го заобикаля. Липсват му енергията и предприемчивостта на предшественика му Робинзон, който не се поддава на отчаянието, а се мобилизира и действено се противопоставя на природните стихии. Малко известен е фактът, че романът „Сърцето на мрака” е в основата на сценария на филма на Франсис Форд Копола „Апокалипсис сега”. Там човешкото у човека е погубено, а кървавата вакханалия слага отпечатък и върху природата.

Френската литература създава по-различни естетически образци, които се вписват в европейската робинзониада. В романа „Тайнственият остров” на Жул Верн – последна част от трилогията за капитан Немо, откриваме интересно противопоставяне между помъдрелия в битки легендарен персонаж (обединяващо звено в трилогията) и американския инженер, носител на нов тип технологично мислене. И двамата имат своите социални симпатии; и двамата водят битки, в които действено се противопоставят на обстоятелствата, в т.ч. и ограниченията, налагани от природата. Повелителят на моретата се отказва от последната битка с нея – той е намерил своя пристан и си отива от света с чувството за изпълнен дълг. Младият изобретател носи отговорност за своите спътници и другари – те не са погребани на морското дъно, както сподвижниците на Немо, а се нуждаят от неговия изобретателен ум. Използването на неизчерпаемите природни ресурси е шансът им за спасение и хората умело го оползотворяват, за да се завърнат към цивилизацията.

За трета група изследователи романът е книга за самотата; островът е метафора, която я символизира. Всеки човек в определен етап от живота си може да се почувства Робинзон, дори в детска възраст („Робинзонка” на чешката писателка Мария Майерова, написана през 1940 г.). Духовното ни израстване е съпроводено с моменти, в които самотата се превръща в първостепенна необходимост; в известна степен този процес илюстрира тезата на Е.Фром, че човекът едновременно търси и близост, и независимост; и единение с другите, и съхраняване на собствената си уникалност.

В своята статия „Човекът-градина” критикът Георги Цанков противопоставя два типа творческо светоусещане – на Човека-остров (Даниел Дефо) и на Човека-градина (Мишел Турние). Той смята, че след 28-годишното си изгнаничество при среща с цивилизацията Робинзон Крузо отказва да напусне своя остров, защото вече духовно пребивава в друго измерение, неповластно на човешкото време. При Турние градината е вид запазено пространство, където съзерцанието помага да установиш как времето и пространството се концентрират. В „Петкан или дивият живот” човекът като продукт на цивилизацията се отърсва от нейното влияние, за да намери себе си. Герой вече не е Робинзон, а „дивакът” и това поражда нови философски, социални, културни концепции. Петкан става въплъщение на идеята за природосъобразен начин на живот, който е пълноценен далеч от цивилизацията. Когато обаче му се удава възможност да се озове в лоното ѝ, дивакът тръгва към хората, а съвременният Робинзон, скъсал с гнетящите го условности, остава на острова, щастлив от възможността да живее в уединение сред природата.

Темата за космическата робинзониада също се вписва в опитите за доближаването на човека до природата. В руската съветска литература един от дискутираните романи на тази тема е „Трудно е да бъдеш бог” на Братя Стругацки – един от най-ярките примери за

социална фантастика. Героят Антон е земен разузнавач на планета, чието обществено ниво на развитие отговаря на безпросветен феодализъм. Най-светлите умове са подложени на гонение; изгарят се книги; убиват се хора, чието единствено провинение е, че могат да четат. Със съчинена за целите на мисията му биография, Антон (дон Румата Есторски) наблюдава случващото се, без да има правото да се намеси, за да не наруши законите на общественото развитие. Този космически Робинзон трябва да се въоръжи с търпение, защото столетия делят жителите на тази планета от възможността да живеят като достойни хора. Тук еманация на природното са самите човешки същества – земният разузнавач е само шука, пусната в блатото с шарани, които трябва да бъдат разтърсени, променени, принудени да мислят със собствените си глави, а не да скандират наизустени фрази...

Представените дотук виждания на автори от различни евроейски страни (Англия, Германия, Швейцария, Франция, Чехия, Русия), идейно защитени през последните три века, можем да сведем до следния табличен вид:

Табл.1 Авторски концепции за взаимоотношението „човек-природа” в европейската робинзониада

Авторска концепция	Човек	Природа
Даниел Дефо	социално същество; стопанин на природата	средство за оцеляване; източник на блага
Йоаким Хайнрих Кампе	прагматик с утилитарен подход към обществото и природата	средство за материално облагодетелстване и духовно усъвършенстване
Йохан Дейвид Вис, Йохан Рудолф Вис	формира се като личност под влиянието на възпитанието и труда	средство за себедоказване
Ръдиърд Киплинг (Маугли)	превъзхожда всичко живо, защото е надарен с разум; живее в хармония с природата	ако си част от нея, водещ е инстинктът за оцеляване
Джоузеф Конрад	роб на природата	притежава тайнствена и страшна сила, на която не може да се противостои
Жул Верн (Капитан Немо, Сайръс Смит)	борец срещу социалните неправди, повелител на природата	стихия, подчиняването на която си струва житейските усилия
Мария Майерова	продукт на самовъзпитанието	съюзник, опора в нашето съзряване
Мишел Турние (Робинзон, Петкан)	самотник, философ-съзерцател; обича природосъобразния живот, но е изкушен от съблазните на цивилизацията	безкрайност, място за уединение
Братя Стругацки (Антон)	космически Робинзон – свой сред чужди, чужд сред свои	елементарната човешка същност, която все още е „чиста дъска” и върху нея няма морални пластове

Европейската робинзониада далеч не се изчерпва с гореизброените заглавия. Към тях може да прибавим: „Остров Тамбукуту” на Марко Марчевски (България); едноименната руска адаптация на Корней Чуковски (Русия); „Обитаемият остров” на Братя Стругацки (Русия);

„Училище за робинзоновци” и „Две години ваканция” на Жул Верн (Франция); „Отшелникът от Тихия океан” на Жан Психари (Франция); „Робинзоновците на космоса” на Франсис Карсак (Франция); „Пипи Дългото чорапче” на Астрид Линдгрен (Швеция) – пребиваването на остров Корекоредут; „Повелителят на мухите” на Уйлям Голдинг (Англия) и др.

Това ни позволява да направим следните обобщения:

Европейската робинзониада има трайно присъствие в литературния живот на редица национални литератури. Тя позволява взаимоотношенията между човека и природата да бъдат анализирани от различна гледна точка в романовите повествования.

От трите подхода в европейската робинзониада най-актуален, най-близък до търсенията на съвременните изследователи, е последният. Връзката между човека и природата далеч не се изчерпва само с опитите за възстановяване на екологичното равновесие; балансът между тях е динамична и противоречива връзка, която търси устойчивост във времево-пространствената координатна система на литературните произведения.

Търсенето на екологични аспекти във взаимовръзката „човек-природа” в детско-юношеската литература, определяна като приключенска, не е стратегически приоритет на литературната теория, история и критика. По необходимост проблематиката кореспондира предимно с педагогическата теория и практика, като това в никакъв случай не омаловажава художествената стойност на творбите, но и не допуска те да попаднат под знака на схематизма и дидактизма.

Без да считаме, че сме изчерпили проблематиката, само в рамките на няколко национални европейски литератури открихме подходи към робинзониадата (утилитарно-педагогически, обществено-литературен и социално-философски), които оправдават написването на тази статия.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Белоусов, Р, 1981. Как Дефо се среща с Робинзон Крузо. – Какво премълчават книгите, В., с.9 -10.
2. Димитрова, М., 2007. Световна литература за деца и юноши. 1 том. С., УИ „Св. Климент Охридски”.
3. Димитрова, М., 2009. Световна литература за деца и юноши. 2 том. С., УИ „Св. Климент Охридски”.
4. Йорданов, Ю, 1988. Портрети от книжната лавица. С., Отечество.
5. Кой кой е в световната литература, 2004. С., справочник.
6. Нартов, К.М., 1976. Зарубежна литература в школе. М., Просвещение.
7. Основные произведения иностранной художественной литературы, 1980. М., справочник.
8. Терзиева, М., И.Соколов. Английска и англоезична литература за деца и юноши, 2004. Б., учебно пособие за студенти.
9. Уинтърич, Дж., 1981. Необикновени приключения на знаменити книги. С., НИ.
10. Цанков, Г., 2003. Човекът-градина. – Турние, М. Див петел. Разкази. С., предговор.
11. Ousby, Ian.,1992. Companion to Literature in England. Cambridge University Press.